

ANDORRA I LA LITERATURA

LLORENÇ SOLDEVILA BALART

Textos literaris contemporanis: estudi, edició i traducció

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Si Andorra no va accedir a la dinàmica literària fins a mitjan segle XIX, i encara de manera passiva, va ser perquè conformava un món demogràficament reduït, socialment endocèntric i geogràficament aïllat. Per una banda, pensem que és un territori amb una extensió de 468 km² semblant a la del Priorat (498,6 km²) i una població total igual a la de Manresa o Rubí (78.264, només 36.138 amb nacionalitat andorrana). Per l'altra, que no va tenir carreteres fins als anys vint del segle passat quan el Bisbe Benlloch començà la carretera que uniria Andorra la Vella amb la Seu i arribaria molts anys després fins al Pas de la Casa. I no fou fins ben entrats els anys seixanta que, socialment, començà a transformar-se amb l'arribada del turisme comercial i, posteriorment, l'esclat de la pràctica de l'esquí feu la resta. Així doncs, difícilment, fins ben entrada la segona meitat del segle XX es donaren les condicions perquè es materialitzés una societat literària moderna en què la dinàmica de productors i consumidors la pogués sustentar de manera operativa.

La primera aproximació a la producció literària andorrana la demem a Miquela Valls (1992), *Andorra cap a la literatura*. El títol era prou orientatiu i explícit alhora: resseguia el camí fins a arribar a les primeres mostres literàries. Tanmateix, hi incloïa tot tipus de manifestacions: de les populars i tradicionals a les jurídiques i històriques, evidenciant la pobresa de les estrictament literàries que quan es donaren ho feren prioritàriament en espanyol i francès. D'abans del segle XIX, en destaquen dos tractats de govern, el *Manual Digest* (1748), d'Antoni Fiter i Rossell, manuscrit en català i llatí i el *Polítar andorrà. De la antiquitat, govern i religió, dels privilegis, usos, preheminiències, consuetuds i prerrogatives de la Vall d'Andorra* (1763), d'Antoni Puig, còpia de l'anterior amb l'afegit d'algunes modificacions.

Els primers catalans que visitaren Andorra amb la voluntat de deixar textos periodístics sobre el que hi veieren foren Valentí Almirall (Barcelona, 1841-1904) i Cosme Vidal / Josep Aladern (Alcover, 1869 - Barcelona, 1918). El primer recorregué el país el 1881, arran del seguiment que volgué fer de la guerra civil entre andorrans i en publicà un seguit d'articles al *Diari Català*, que tenen un gran valor antropològic. El segon, el 1892, ens deixà constància del pas pel país amb unes *Cartas andorranes* (ALADERN 1892) i alguns poemes (ALADERN 1981). Uns anys abans que Aladern, l'estiu de 1883, Jacint Verdaguer, travessant el Pirineu, feu la seva primera estada al Principat i ens deixà anotacions més literàries i descriptives publicades a *La Veu de Montserrat* i, posteriorment, en part, recollides a *Excursions i viatges*.

Ja en el segle XX, l'interès de l'excursionisme per Andorra, portà Rafael Gay de Montellà (Vic, 1882 - Barcelona, 1969), amb fina estètica noucentista, a fixar alguns passatges i històries d'*Els Pirineus màgics* a les muntanyes i valls andorranes (GAY DE MONTELLÀ 1960). L'excursionisme de joventut portà Josep Sebastià Pons (Illa del Riberal, 1886-1962) a arribar a Andorra el 1930 pel Pas de la Casa. Les seves experiències quedaren fixades a les memòries de *L'ocell tranquil* (PONS 1977) i en algun poema. La germana del primer, Simona Gay (Illa del Riberal, 1898-1969), arran d'unes estades estiuenques, dedicà poemes a llocs emblemàtics andorrans (GAY 1992). Finalment, el reusenc Joaquim Santasusagna (Reus, 1899-1982), a *Les serres encantades. Impressions pirinenques*, se sentí també subjugat pels encants de les muntanyes andorranes (SANTASUSAGNA 1956).

Abans i després de la guerra civil espanyola, dos periodistes, Josep Pla (Palafrugell, 1897-Llofriu, 1981) i Lluís Capdevila (Barcelona, 1893 - Andorra la Vella, 1980), força anys després de visitar el país, i en el cas del segon en establir-s'hi, fixaren les seves impressions del país. El primer parlava molt de passada de com veié Andorra en les pàgines que li dedicà a *Viatge a la Catalunya Vella* (PLA 1976) i de manera més prolixa a *Un petit món del Pirineu* (PLA 1974). Lluís Capdevila, exiliat el 1939 a França, arribà a Andorra el 1973, després de jubilar-se de professor de castellà a la Universitat de Poitiers, i va dedicar tota una monografia, *Llibre d'Andorra. Història i paisatge* (CAPDEVILA 1958) a recrear-ne els aspectes que li semblaren més rellevants. A partir de 1945,

Joaquim Amat-Piniella (Manresa, 1913 - l'Hospitalet del Llobregat, 1974), un cop alliberat del camp de concentració de Mauthausen, s'establí amb la seva dona Maria Llaveries en una casa, la llar del seu cunyat, a tocar de l'Hotel Pol, a Sant Julià de Lòria. Fou allí on datà l'1 d'abril de 1946 la conclusió de la novel·la *K.L. Reich*.

Dos exiliats més, de manera molt diferent, van centrar la creació literària en el país andorrà. Per una banda, Francesc Viadiu (Solsona, 1900 - Sant Llorenç de Morunys, 1992) va escriure la novel·la *Entre el torb i la Gestapo*, d'ampla difusió i duta a una sèrie de televisió per TV3. Hi tingué en compte les pròpies vivències però també les d'Antoni Forné Jou, exiliat català que fou cap del grup de passadors de jueus i exiliats i que, abans de morir, el 1979, va sintetitzar les seves aventures amb la Gestapo en quatre articles a les pàgines del setmanari *Andorra* 7.

El cas de Josep Fontbernat (l'Estanyol, 1896 - Andorra la Vella, 1977) és prou diferent i el podríem emparentar amb un altre activista cultural, Esteve Albert. Fontbernat, exiliat primer a França, acabà sojornant en una Andorra en què el català era una llengua totalment minoritzada en els reduïts mitjans de comunicació que hi operaven en espanyol i francès. Tanmateix, Fontbernat es convertí en un precursor de la seva normalització. Així, el 1959 inicià un programa, «Glossari andorrà», a Ràdio de les Valls (Ràdio del Vallés), que més tard esdevindria Sud Ràdio. Era molt seguit i la primera edició, el 20 de juliol de 1959, fou dedicada a «Pau Casals a Prada del Conflent». Les glosses foren recollides primer a *Glossari andorrà* (1966) i, pòstumament, se'n feu una selecció.¹

Esteve Albert (Dosrius, 1914 - Andorra la Vella, 1995): el podríem denominar un il·luminat arribat del sud. Ell i Fontbernat són els únics que tenen un reconeixement públic amb memorials a la via pública andorrana. Albert s'establí a Andorra el 1955 i es lligà de seguida als Cursos d'Extensió Cultural Universitària amb Joan Sansa fins al 1959. El 1955 mateix organitzà el primer *Pessebre Vivent* d'Engordany. Andorra es convertí en el centre d'operacions d'una voluntat

1. *El glossari d'en Fontbernat*, Andorra la Vella: Editorial Andorra i Ajuntament d'Anglès, 2010.

no només literària sinó antropològica que incidí de forma destacada també a la Catalunya del Nord i a la Catalunya estricta. A banda dels poemes dedicats a Andorra a *Posobres d'Engordany* (1957) i *El pelegrí de Meritxell* (1989), la seva vinculació amb Editorial Andorra, de Bartomeu Rebés, entre 1988 i 1994, el dugué a confeccionar unes Nades, en format llibre, en què publicà fonamentalment materials ben diversos sobre personatges i temes andorrans.

El 1962, Manuel Anglada (Maçanet de la Selva, 1918 - Andorra la Vella, 1998) es va instal·lar a Andorra. Amb Esteve Albert eren amics d'ençà que es tractaren en les files de l'exèrcit republicà. Així doncs, quan es retrobaren en territori andorrà van compartir sinergies que varen ajudar el desvetllament cultural en català. Anglada va fundar el Cercle de les Arts i de les Lletres (1969), juntament amb Joan Brugués i Marticella, que n'esdevingué el primer president; el Club Pirinenc Andorrà (1969) i el Centre de la Cultura Catalana (1995). També va ser el responsable de la secció de llengua de la Societat Andorrana de Ciències (SAC) i hi donà classes de català. És, a més a més, autor de dos llibres que posen les bases d'una consolidació moderna de la personalitat andorrana: *Històries i relats pirinencs* (1989) i *Arrels d'Andorra* (1993), publicats per Bartomeu Rebés a Editorial Andorra.

El Cercle de les Arts i de les Lletres cada any organitzava els «Jocs Florals» de la Llengua Catalana infantil i juvenil, la «Nit Literària Andorrana» i el «Cartell de premis d'Arts d'Andorra». Amb el temps fou una de les entitats que s'integrà a «L'Àgora Cultural d'Andorra». Publicà els *Quaderns d'Estudis Andorrans*, revista de recerca històrica dirigida pel pare benedictí Cebrià Baraut. El 2003, va editar 35 anys del Cercle de les Arts i de les lletres, llibre que recollia totes les activitats dutes a terme.

A les dècades dels 70-90 del segle XX, Andorra començà una lenta però profunda transformació social, cultural, econòmica i política. S'inicia un llarg procés de reforma de les institucions amb el document «Memòria de la Reforma de les institucions» (1978), que continuarà amb la creació del Consell Executiu atorgat pels Coprínceps l'any 1981 i que finalitzarà amb la proclamació de la Constitució Andorrana (1993), després d'un llarg procés constituent pactat entre el Consell General i els dos Coprínceps.

Durant aquests anys també hi ha una lenta reflexió i transformació cultural en el si del país. Així, l'any 1972 el Consell General aprovà la «Nota-Informe» sobre l'andorranització de l'ensenyament, consistent a propiciar que en els centres d'ensenyament espanyol i francès s'introduís la matèria Formació Andorrana, de manera obligatòria i amb els continguts següents: llengua catalana i la formació bàsica sobre Andorra (geografia, història, art, institucions andorranes...). Es nomenaren dos assessors pedagògics: Lídia Armengol i Antoni Morell. Tanmateix, no fou fins al curs 1981-1982 que els dos Coprínceps signaren un conveni amb el Govern Espanyol i Francès per tal que fos obligatòria, realment, aquesta formació andorrana.

El 1974 es reobre la Biblioteca Nacional, el 1975 es crea l'Arxiu Històric Nacional, el 1976, l'Institut d'Estudis Andorrans amb seus a Perpinyà i Barcelona. Finalment, pel que fa a la política, el 1993, Andorra passà a ser el 184è estat membre de l'ONU.

Tots aquests canvis varen confluïr en l'aparició dels primers escriptors en català gràcies, sobretot, a la figura pionera d'Antoni Morell (Barcelona, 1941) fill d'una pubilla andorrana. No només com autor de novel·les com *Set lletanies de mort* (1981) o *Boris I, rei d'Andorra* (1981) sinó d'una vintena de títols que tracten aspectes diversos del país. Malgrat publicar en editorials barcelonines, el 1980, ell fou l'impulsor de l'Editorial Serra Airosa juntament amb Manel Mas, Rosa Pujol i Antoni Sementé, amb el suport econòmic de Joan Rosanas, director del Crèdit Andorrà, i molt amic de Miquel Martí i Pol. La nòmina dels autors dels primers títols era tota principatina però d'una gran ambició en la idea de país: *Nívia* (1981), d'Anton Carrera; *Haikus d'Arinsal* (1982) i *Estances de Lòria* (1983), d'Agustí Bartra; *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* (1983), d'Anna Murià; *Cants a València* (1984), de Vicent Andrés Estellés; *Andorra, postals i altres poemes* (1984), de Miquel Martí i Pol i la reedició de *Jacint Verdaguer a Andorra* (1984), de Josep Maria de Casacuberta. Salvador Espriu també dedicà algunes pàgines a Andorra en el pròleg a *Salvador Espriu i Andorra* (1986), d'Antoni Morell, i també en un catàleg, intítulat *Andorra*, del fotògraf de Tolosa, Jean Dieuzade, amb velles fotografies del país. Altres escriptors del sud com Ignasi Riera, Anton Carrera, Miquel Desclot, Àlex Broch, Oriol Pi de Cabanyes, M. An-

tònia Olivé, Jaume Fuster, etc... entraren en contacte amb Andorra per mitjà de l'Associació d'escriptors de llengua catalana o del PEN. I fou així que, el 1995 es fundà l'Associació d'Escriptors del Principat d'Andorra (AEPA), amb seu social a la Biblioteca Nacional, que el 17-20 d'octubre de 1996 va organitzar una trobada de Galeuzca.

Altres editorials, la majoria encara actives, han continuat potenciant l'edició literària i cultural de les darreres dècades. Destaquem la ja esmentada Editorial Andorra desdoblada en un altre segell, Edicions Salòria. En una primera etapa, de 1967 a 1972, de la mà Bartomeu Rebés, primer en col·laboració d'Aymà Editors, publicà en català, sobretot títols d'autors exiliats i traduccions (Tagore), però també d'autors espanyols (Ayala, Aub, Chacel, Sender...). Convivia amb una altra editorial: Casal i Vall, especialitzada a publicar Simenon i Convivium Romantòricum que no l'igualaren ni en ambició i ni en resultats. Tanmateix, Rebés hagué de tancar per pèrdues econòmiques. En una segona etapa de 1978 al 1997 edità un títol per any lligat amb la història andorrana. I, finalment, a partir d'aquest any, prengué el timó el seu fill Xavier Rebés d'Areny-Plandolit, que fins a l'actualitat ha publicat títols de les noves fornades d'escriptors andorrans. D'entre les editorials actives amb l'entrada del nou segle podem esmentar: Límits Editorial, Anem Editors, Edicions del Diari d'Andorra i Fundació Julià Reig. El maig del 2011 es va crear l'Associació d'Editors d'Andorra.

L'altre motor dinamitzador foren els premis. A partir de 1987 es començaren a lliurar els Grandalla de poesia, el Sant Miquel d'Engolasters d'assaig i el Fiter i Rossell de novel·la. Aquest darrer, el millor dotat econòmicament (15.000 euros) pel Ministeri de Cultura i pel Cercle de les Arts i de les Lletres, tingué entre els seus promotors intel·lectuals i jurat Joan Triadú. Entre els andorrans que l'han guanyat hi trobem joves promeses com Minoves i algunes de les trajectòries més consolidades: Juli Minoves, *Segles de memòria* (1988); Joan Peruga, *Últim estiu a Ordino* (1997) i Albert Salvadó, *L'anell d'Àtila* (1999). D'entre els autors de la resta dels Països Catalans que l'han aconseguit destaquem: Antoni Dalmases, *La revolta de Job* (1987); Víctor Mora, *Carícies d'un desconegut* (1998); Vicent Usó, *L'herència del vent del Sud* (2001); Jordi Cussà, *L'alfil sacrificat* (2002); Sílvia Soler, *Mira'm als ulls* (2003) i Jordi Sierra i Fabra, *Sinnaia* (2005).

D'ençà del 1994, al Premi Fiter i Rossell de novel·la li sorgí un competidor: el Premi Carlemany creat pel Govern andorrà amb una dotació de 42.000 euros. El 2011, es va canviar el format del jurat i es convertí en un premi per al foment de la lectura amb una dotació de 10.000 €. Després d'una preselecció de tres obres per part d'un jurat adult, les escollides són jutjades per nou estudiants andorrans d'entre 14 i 16 anys.

El primer premi Carlemany, el 1994, el guanyà *La passió segons Renée Vivien*, de Maria Mercè Marçal. Després l'aconseguien novel·listes de prestigi com Maria de la Pau Janer, Robert Saladrigas, Gabriel Janer i Manila, Lluís-Anton Baulenas, Vicenç Villatoro, Jordi Coca, Julià de Jòdar... D'entre els andorrans, se l'endugueren Antoni Morell amb *La neu adversa* (1999), Albert Salvadó amb *Els ulls d'Hannibal* (2002) i Albert Villaró amb *Blau de Prússia*.

Pel que fa al conreu de la poesia, remarquem que sempre ha estat el gènere de menys transcendència almenys en la seva plasmació en llibre. El 1981, el Comú d'Andorra la Vella edità *Poemes per a Andorra*, una antologia que aplegava la mostra d'una cinquantena de poetes, la majoria andorrans o bé lligats de temps amb el país. Així, destaquem el paper jugat per força sacerdots, andorrans o procedents de les comarques lleidatanes, que s'han dedicat a cantar temes andorrans. D'entre tots, és singular l'aportació de Manuel Pal i Casanovas (Arledo, 1932) que amb *Llavors de llum. Invitació a la joia* (2011), es dedicà a cantar les particularitats paisatgístiques i espirituals de les diferents parròquies. Menció a part mereix l'obra de Teresa Colom (la Seu d'Urgell, 1973), sens dubte, la veu poètica més moderna i amb una obra, iniciada el 2001 amb *Com mesos de juny*, guanyadora del Premi Grandalla 2000, equiparable a les veus de la seva generació de la resta dels Països Catalans.

La revista *Portella* és una publicació de cultura, fundada el 2010, que sorgeix com un espai obert on donar cabuda a les arts i lletres del Principat, i ser una palestra per als creadors del país, alhora que serveix com a fòrum on compartir la cultura dels països veïns o llunyans, però sempre amb fort lligam amb el país pirenaic. Principalment en català, *Portella* també inclou escrits en francès i castellà.

A banda dels autors ja destacats hi ha una bona nòmina dels nascuts després de 1949 que conreen els diferents gèneres: Joan Enric Dallerés

(1949), Pilar Busquets (1958), Manel Gibert (1966), Ester Fenoll (1967), Anneke va de Wal (1968), Juli Minoves (1969), David Gálvez (1970), Ludmila Lacueva (1971), Iñaki Rubio (1974), Alexandra Grebennikova (1974), Marta Repullo (1976), David Arrabal (1977)

CONCLUSIONS

1. Fins a la creació del Cercle de les Arts i les Lletres, el 1969, amb la convocatòria de diversos premis literaris i artístics i l'aparició d'Antoni Morell com activista cultural primer i novel·lista que guanyà el primer Premi Fiter de novel·la el 1980, no podem parlar pròpiament de lletres andorranes en el sentit modern del terme.
2. Les manifestacions anteriors a aquesta data sempre foren produïdes per escriptors catalans que s'acostaren al país amb una intenció descriptiva i, en alguns casos, parcialment creativa.
3. En aquest sentit, cal destacar el paper decisiu que tingueren els activistes arribats del sud per posar les bases del desvetllament cultural que es produí a partir dels anys setanta. El casos més evidents d'aquestes influències catalanes en les dinàmiques culturals andorranes es podrien centrar, especialment, en les aportacions d'Esteve Albert i Cós i Manuel Anglada.
4. A les darreres dècades, ha emergit la producció d'autors nascuts a partir de 1950 (especialment Albert Salvadó, Teresa Colomer i Albert Villaró), els quals han donat un seguit de títols que marquen una normalitat i una modernitat en la producció literària andorrana.

BIBLIOGRAFIA

- ALADERN (1981): Josep Aladern, *Poemes per Andorra*, Andorra la Vella, 1981, p. 419.
 — (1892): *Cartas andorranas*, Reus: Tipografia de Celestí Ferrando.
 CAPDEVILA (1958): Lluís Capdevila, *Llibre d'Andorra. Història i paisatge*, Barcelona: Editorial Selecta.

- GAY (1992): Simona Gay, *Obra poètica*, Barcelona: Columna Edicions.
- GAY DE MONTELLÀ (1960): Rafael Gay de Montellà, *Els Pirineus màgics*, Barcelona: Editorial Selecta.
- PLA (1976): Josep Pla, *Viatge a la Catalunya Vella. Obra completa* 9, Barcelona: Edicions Destino.
- (1974): *Un petit món del Pirineu. Obra completa* 27, Barcelona: Edicions Destino.
- PONS (1977): Josep Sebastià Pons, *L'ocell tranquil*, Barcelona: Editorial Barcino.
- SANTASUSAGNA (1956): Joaquim Santasusagna, *Les serres encantades. Impressions pirinenques*, Barcelona: Editorial Selecta.
- VALLS (1992): Miquela Valls, *Andorra cap a la literatura*, Andorra la Vella: Editorial Maià.